
VITA

PÁRTOK ÉS AGYTRÖSZTÖK

TARDOS RÓBERT

Agyak, trösztök, hálózatok – széljegyzetek egy izgalmas vitához

1. Köszönet a *Politikatudományi Szemle* megtisztelő felkéréséért, hogy Csizmadia Ervin *Pártok és agytrösztök* című gondolatébresztő tanulmányához reflexiókat fűzzek. Külön öröm, hogy akkor csatlakozhatok a „szimpozionhoz”, amikor az első vitapartnerek már kifejtették álláspontjukat. Nem a kötelező udvariasság mondatja velem, hogy kifejezetten izgalmas vitának válhattam részesévé. Mint a hazai társadalomkutatás egy másik folyóirata, a *Szociológiai Szemle* szerkesztésében közreműködő, némi irigységet is felfedezek magamban az eszmecsere clevensége, aktualitása láttán. Hadd tegyek mindehhez egy szubjektív momentumot: a politikatudomány belső feszültségein kívül, a minden bizonnyal meglévő diszciplináris darázsfészekek „jótékony ignoranciájának birtokában” talán elfogulatlanabban közelíthetek a vitapontokhoz, mint tehetném saját szociológiai területem nem egy kérdése esetében.

Csizmadia Ervin cikke már azzal megtette a magáét, hogy az eddigi reagálásokat kiváltotta – vagy talán kifejezőbb: kiprovokálta. Boros László fontos ponton vette fel a gondolkodás szálát, és – ha nem is a network-terminológia felhasználásával, de lényegében a kapcsolathálózati-strukturális megközelítés vonalába illeszkedően – a pártok körüli erős és gyenge kötésekkel modellálva a „hívők”, szakértők és agytrösztök egy lehetséges tipológiáját vázolta fel. Szoboszlai György és Körösenyi András nem hagyták ki, alaposan lecsapták a szerző által feladott „magas labdákat”. Ha megállapításaikkal nem is értek mindenben egyet,¹ a terminológia lazaságával kapcsolatos megjegyzéseiket magam is osztom, és biztos vagyok benne, hogy egy következő menetben ezek a koncepció árnyaltabb kidolgozásához hozzájárulhatnak.

Az agytrösztök hazai pártrendszerben játszott szerepének felvetésével kapcsolatban különösen az utóbbi hozzászóló fogalmazott meg kritikus véleményt. Örülök azonban, hogy Körösenyi András mégsem tartotta magát szigorúan az anyag „vitathatóságával”, a további érvelés szükség-

gességével kapcsolatos alapján elutasító álláspontjához, és (részben jegyzeteiben) végül is szubsztantív értelemben is igen informatív észrevételeket fogalmaz meg. Ahogy az eddig elmondottak is érzékeltetik, itt kifejtett metodológiai pozícióját kissé merevnek tartom. Álláspontom jelzésére hadd utaljak az „implicit”, vagy a „tacit knowledge” Polányi Mihályhoz fűződő fogalmaira. Véleményem szerint a társadalomkutatásban – nem kevésbé, mint például a biológiában – igenis kell legyen a megismerésnek egy „tudomány előtti” fázisa, amikor még csak sejtjük valahol, hogy mi az, amit keresünk, de még nem igazán tudunk rámutatni, megnevezni – talán mert nincsenek megfelelő fogalmaink hozzá. A „hangosan gondolkodás” próbaszerencsei folyamata – a kölcsönös tudás bizonyos minimumának kontextusa és megfelelő visszajelzések esetén – hozzájárulhat a megfelelő fogalmak megtalálásához, esetleg újak „kikovácsolásához”. Ahol a szellemi klíma inkább blokkolja, mint ösztönzi a tudományos (legyen akár pre-tudományos) kommunikáció ilyenfajta folyamatait, a teoretikus innováció fontos forrásai apadhatnak el. Nem utolsósorban ezért is tartom fontos pozitívumnak, hogy a jelenlegi vitára sor került.

2. A Csizmadia Ervin tanulmányában vázolt elképzelést én sem tartom még végleges konstrukciónak. A szerző azonban maga sem lépett fel ilyen igénnyel, s e körülménynek a kritika hevére is befolyással kell lennie. A kérdés számomra az, hogy a vitaindító írás – és a vita – témája fontos-e, és hogy a szerzők helyes irányban keresik-e a megoldást. Erre a magam részéről alapján véve pozitív választ adnék. Az eddigi vitapartnerek sem vonták különösebben kétségbe, hogy a Csizmadia-tanulmányban felsorolt tényezők az 1998-as választások kimenetele szempontjából többnyire perdöntők voltak. E tényezők jórészt a közvetlen politikai gyakorlat, a taktikai lépések (vagy éppen ballépések) terepéhez sorolhatók, és valószínű, hogy a közvetlen okok között mindenképp helyet kell kapniuk. A magyarázatnak azonban több síkja létezik, és nyilvánvaló, hogy például a közvetlen taktikai momentumok számbavétele csak egy lépés a „mélyebb” okokhoz. Az „elbizakodottság” momentuma például a társadalom, illetve a közvélemény megismerése szervezetének, mechanizmusainak, adott párt belső hatalmi struktúrájának és kifelé menő kontaktusainak kérdéseit veti fel. És mindenképpen felvetődik a kérdés, hogy az adott párt szakértői bázisa mennyire plasztikus valóságképet alakít ki és közvetíti a politikai akaratképzés fórumai felé, illetve e szakértői elem egyáltalán mennyire csatornázódik be a szóban forgó akaratképzési mechanizmusokba. Jogos tehát az igény, hogy az előző tényezőegyütteshez képest egy következő lépésben az intézményes szint irányába mozduljunk el, és strukturális összefüggéseket is bevonjunk magyarázó modellünkbe. A szerző igényét ebben az értelemben tehát osztom.

Ez az elmozdulás persze különböző módon mehet végbe, és itt már több vitakérdés merülhet fel, Csizmadia Ervin – az említett „hangosan gondolkodás” jegyében – maga sem teljesen koherens megközelítésében, és többfelé keresi a megoldást. Szemmel láthatóan leginkább az az út vonzza, ahol gyakorlatilag egy tényezőhöz, az „új típusú agytrösztök”

létrehozásához és működtetéséhez kapcsolhatnánk a pártok közti különbségeket vezetésük szakértelme, ideologikus-programatikus megalapozottságuk (vagy éppen arculatváltásuk plauzibilitása), értelmiségi holdudvaruk és társadalmi bázisuk kiterjesztésének potenciálja, gazdasági „háttér-beágyazódásuk”, médiakapcsolati hatékonyságuk és napi-rendformáló képességük, a közvélemény figyelmének kontrollálása, és nem utolsósorban választási kampánystratégiájuk kidolgozottsága és sikeressége tekintetében. De melyikünket nem vonz a lehetőség, hogy egy bonyolult képletet egy tényezőre vezessünk vissza? Igazság szerint azonban Csizmadia vitaindító tanulmányában több síkon közeledik a kérdéshez, mikor külön szól a pártok, illetve konkrétan az 1998-as választáson győztes Fidesz intézményépítési stratégiájáról, az „új típusú agytrösztök” (a Századvég Politikai Iskola) mellett a különböző háttérszervezetek vagy éppen pártközi társaságok, körök, egyesületek, mozgalmak szerepéről, a sajtó- és médiakapcsolatok átrendezéséről, majd – részben ezekkel összefüggésben, de részben ezektől függetlenül – a párt hálózati építkezésének főbb színtereiről a társadalom különböző szféráiban.² Itt már kétségtelenül egy összetett modell körvonalalaival van dolgunk.³

Míg a tanulmány fogalmi vázának ez a rugalmassága az elképzelés kidolgozottságának jelenlegi fokán heurisztikus szempontból inkább előnynek mondható, néhány ponton az éppenséggel kategorikus megfogalmazások azonban szinte provokálják az ellenkezést, s egyben ziccereket is jelentenek az ellenérvek számára. Míg a bevezető és az összefoglaló passzusok ilyen szempontból többé-kevésbé kiegyensúlyozottaknak mondhatók, a cikk belső fejezeteiben több túlhajtott megállapítás található. Bár Csizmadia Ervin különböző típusú agytrösztök működéséről más pártokkal összefüggésben is szól, az általa tételezett par excellence „think-tanket” néhol egyedül a Fideszhez kapcsolja. A 19. oldalon például (egy SZDSZ-szel való összetetésben, de általánosabban is értelmezhető kontextusban) ezt olvashatjuk: „... egyáltalán *miért a Fidesz* lett az a párt, amelynek holdudvarában a think-tank szervezetek, támogató mozgalmak, írott és elektronikus támogatók megjelentek”. Lehet, hogy csak szerencsétlen megfogalmazásról van szó. A jelzett vitacikkek kimerítően foglalkoznak a think-tank fogalmának itt kifejezetten érzékelhető túlfeszítésével, arról nem is beszélve, hogy enyhe túlzás lenne más pártok esetében kifejezetten annulálni a szóban forgó szervezeteket, képződményeket. Más lapra tartozik, hogy a tanulmányban az MSZP ilyen sajátosságai az SZDSZ-hez képest – nem egészen érthetően – meglehetősen háttérbe szorulnak, mint ahogy az FKGP-ről ilyen vonatkozásban szinte szó sem esik. (A szerző valószínűleg triviálisan egyértelműnek tekintti az erre vonatkozó összetételt, holott a tanulmány egész kérdésfelvetése elsőként annak megválaszolását diktálja, hogy miért éppen a Fidesz válhatott a jobboldali politikai koncentráció centrumává. Ez sokáig – gondoljunk csak 1995–96-ra – egyáltalán nem volt magától értetődő. A tanulmány által felvonultatott elemzési apparátus valószínűleg éppen ebben a kérdésben szolgálhatott volna a legmeggyőzőbb válasszal.)

3. A tanulmány egy további problematikus, legalábbis félrécéltelmezhető gondolata az agytrösztöknek a választások végeredményét befolyá-

soló szerepéhez kapcsolódik. Bár a megfogalmazások jórészt kiegyensúlyozottak, egy-egy szövegrész – és talán a tanulmány egésze – alapján meghatározó szerepet tulajdoníthat az olvasó az agytrösztöknek az 1998-as választási eredmények szempontjából. A cikk a Tocsik-botrányt e vonatkozásban cezúraként tünteti fel, s bizonyos szempontból ez nem is vonható kétségbe. Az ügy kommunikációs tematizálását jelentős részben már a belépő Fidesz-agytröszt(ök) működésének eredményeként jeleníti meg, s mintha a közvéleménynek a választásra is kiható átlendülésében is ezen a tájékon jelölné meg a fordulópontot.

Itt mindenképpen közvetlenül releváns az a Szoboszlai György által sarkítottan felvetett kérdés, hogy vajon 1998-ban az ellenzék nyerte meg, vagy inkább a kormány veszítette el a választást. Személy szerint nincs erre egyértelmű válaszom, különböző vetületekből más-más mozzanatot emelnék ki. Ha általánosabban közelednék e kérdéshez, azt a problémát vetném fel, hogy vajon a mi esetünkben is érvényes-e az a többpárti demokráciákban többnyire jellemző tapasztalat, hogy a „hátszél” a kormányt támogatja. Az eddigi két teljes ciklus és három „leszavazós” választás kevés a tapasztalatok általánosításához, de úgy tűnik, a hazai politikai kultúra jellege (beleértve a gyakran erőteljesebb negatív, mint pozitív identifikációt) a másutt szokásos tendenciát kevésbé támasztja alá. Valójában az 1994–98-as ciklus során a támogatottság szempontjából hosszú ideig a kormány térfelén „pattogott a labda”. Az ellenzéki pártok együttes preferáltsága 1995 tavaszától (ebben a Bokros-csomagnak minden bizonnyal alapvető, de nem egyedüli szerepe volt) gyakorlatilag 1998 elejéig meghaladta a kormánypártokét.⁴ Más kérdés – persze a Fidesz és a végső választási eredmény szempontjából ez korántsem mindegy –, hogy ez miként oszlott el a különböző ellenzéki pártok között, illetve mennyire lehetett a választásokat megelőzően e lehetséges szavazatok összegződésére számítani.⁵ Tehát a ciklus egészét tekintve az ellenzéki pártoknak összességükben inkább stabilizálniuk kellett támogatottságukat, mint jelentősen emelniük. Hogy azonban pontosabban felidézzük a folyamatot: éppen a kampány felvezetése szempontjából különösen fontos, 1997 tavaszától terjedő időszakhoz köthető – nyilván a politikai aktorok vetélkedésétől, sikereitől és hibáitól nem függetlenül – a kormánypártok támogatottságának folyamatos javulása, melynek nyomán 1998 elejére már csaknem megfordult a kormánypárti-ellenzéki pártpreferenciák egyenlege, sőt a pártokat külön-külön tekintve az MSZP számottevő előnyre tett szert az ellenzéki pártokkal szemben (e tendencia megtorpanásának, s bizonyos mértékű megfordulásának politikai hátterét a vita anyagai, s különösen Szoboszlai hozzászólása igen meggyőzően elemzik).

A fentiekkel az agytrösztök feltételezett jelentőségét korántsem eleve kétségbe vonni kívánom, inkább meghatározott keretek közé helyezni. Tulajdonképpen még a választás végső kimenetele szempontjából sem vitatom esetleges szerepüket. Ahol megítélésem szerint különösen komoly befolyásuk lehetett: az ellenzéki pártok közti erőviszonyok átrendeződése, és ezen belül a Fidesz mint a kormánykoalíció első számú „kihívójának” fokozatos kulcspozícióba kerülése. Már említettem: Csizma-

dia írásából az MSZP hasonló szerveződéseinek számbavétele mellett az ellenzéki pártok, mindenekelőtt a Független Kisgazdapárt szakértői bázisával, értelmiségi háttérszervezeteivel való összevetést hiányolom. (Persze azt is be kell számítani, hogy a ciklus első időszakában – a Polgári Szövetség létrehozására irányuló törekvések idején – már végbement egy olyan mozgás, melynek révén az ellenzéki pártok jobbközép orientációjú értelmiségi bázisa fokozatosan a Fidesz irányába orientálódott át.) A közvéleménybeli pozíciók szempontjából egészen 1997 elejéig-közepéig nem volt egyértelmű, hogy az FKGP vagy a Fidesz-MPP lesz-e a választáson az MSZP fő riválisa.

Az agytrösztök, a háttérszervezetek, a hálózatok szerepét talán éppen ebben a vonatkozásban lehetett volna a legmeggyőzőbben felvetni. A polgári jobbközép értelmiségi bázisa és a gazdasági szférában kialakult szimpatizánsi köre különösen komoly támogatást nyújthatott a Fidesz számára 1996–1997-től. A konzervatív orientációjú „agyak” és az akár pragmatikus beállítottságú (és így „több húron játszó”) „trösztök” ilyen felsorakozása – az általuk mobilizálni képes szélesebb hálózatokat, médiakapcsolatokat is beleértve – a kisgazdákkal szemben alapvető előnyt jelenthetett e kampány előtti döntő periódusban. (Ismét más lapra tartozik, hogy a két párt közötti támogatottsági erőviszonyoknak a Fidesz szempontjából kedvező alakulásába a kisgazdák által vétett szarvas-hibák is besegítettek – ahogy azonban már utaltam rá, mindez nem lehet független az egyes pártok szakértői háttérének és döntési mechanizmusainak aktuális körülményeitől sem.)

4. Itt érkeztünk el a hálózatok, a „politikai networkök” kérdésköréhez, amelynek kapcsán e vitában tulajdonképpen megszólíttattam. Talán az eddigiek is kifejezésre juttatták, hogy alapjában véve helyeslem Csizmadia Ervin törekvését e megközelítésnek a témakörbe való bevonására. Persze csodaszerről nincs szó, már csak azért sem, mivel inkább egy szemléleti paradigmával és egy valamennyire is egységes módszertani apparátussal van dolgunk, mintsem átfogó, koherens elméleti kerettel. A network-megközelítés valójában nagyon sok irányban enged elindulni – ez gondot és könnyebbséget egyszerre jelenthet. A lehetőség felvetésekor a tanulmány szerzője – helyesen – az agytrösztök vizsgálata nyújtotta kissé leszűkítő kereten túl az intézmények, az egyesületek, a társaságok, a mozgalmak szélesebb tartományát vonja be elemzésébe. Sőt: ez a „gyenge kötések ereje” tézisének alkalmazásával a társadalmi rétegződést is érintő strukturális elemzések irányába mutat.

Egy pillanatra azonban meg kell állnom. Bár a granovetteri megkülönböztetést – még ha az operacionalizálás számos problémába is ütközik – potenciálisan e kérdéskörben is termékenynek tartom, a konkrét téma kapcsán kifejtett értelmezéssel nem teljesen értek egyet. Csizmadia Ervin szerint a Fidesz körül létrejött agytrösztök, értelmiségi háttérszervezetek szerepe ebben a vonatkozásban főként a hatóságár növelése, e szervezeteken keresztül rendelkezésre álló gyenge kötések „felhasználásával” új rétegek elérése volt. Talán paradox – ha az előbbi szerepet nem kívánom is egészében kétségbe vonni –: e szervezetek jelentőségét a Fidesz szempontjából nem annyira a „gyenge”, mint az „erős

kötések" kapcsán hangsúlyoznám. Abból indulok ki, hogy a Fidesz cleve nem állt rosszul az előbbi típusú, más ideológiai áramlatokhoz, illetve társadalmi miliókhöz fűződő kontaktusok szempontjából, lévén, hogy korábban a másik tábor egy szegmensével (mindenekelőtt az SZDSZ-szel) alkotott szövetséget. De a párt generációs mivolta ahhoz is hozzájárult, hogy akár családi szálakon keresztül is közel kerüljön más pártok támogatói köreihez, esetleg a Fideszt kevésbé jellemző társadalmi rétegek szavazóközönségeihez (vidéken 1994 és 1998 között elég tipikus volt például a Fidesz és a Független Kisgazdapárt támogatásának családon belüli „intergenerációs” együtt járása). Mindezzel kapcsolatban tünetértékű, hogy a Fidesz egészen 1998-ig – a legkülönbözőbb oldalak felől – kitüntetett helyet foglalt el mind a második választások, mind a pártrokszenv-hőmérők rangsorában.

A dolog jellegéből következően is kevesebb vizsgálati adat áll ugyan rendelkezésemre, de nekem úgy tűnik: a Fidesz elfogadottsága, vezető pozícióra való predesztináltságának elismerése sokáig kevésbé volt egyértelmű a konzervatív oldal vezető szintjein, elitjén belül. És úgy gondolom, éppen itt, e helyzet újradefiniálásában játszottak komoly szerepet a tanulmányban említett társaságok, értelmiségi szervezetek (mint például a Batthyány Kör), sőt az egyház ilyen irányú befolyásáról sem feledkezhetünk meg (itt nem is kifejezetten a kampányidőszak alatti felhívásra, inkább a már 1996–1997-től világosan kivehető, ilyen irányú orientációra gondolok). A pártszövetségen belül „középerős” kötések erősítésével e társaságok, intézmények a későbbi választói szövetség, szavazói blokk létrehozásában alighanem jelentős szerepet játszottak.

5. Egy ilyen szélesebben értelmezett (a releváns szervezetek, egyesületek, mozgalmak, intézmények tág spektrumát bevonó) politikai hálózati megközelítés a későbbi vizsgálatok során bizonyára termékeny lehet (lényeges, illetve a már nem is annyira új irodalomból Laumann és Pappi munkája a helyi politika, Knoke, Knoke és mások munkája a szélesebb policy networkök szempontjából). Hadd említsek azonban meg egy sajátos, de azt hiszem, erre az összefüggésre jól adaptálható hálózat-megközelítést. Némedi Dénes (1998) hívta fel a szociológiai szakma figyelmét Bruno Latour munkásságára, aki a tudományos szférára vonatkozóan dolgozott ki egy produktumcentrikus szemléletmódot, az ebben szerepet játszó aktorok, apparátusok (tudományos, pénzügyi stb.) szervezetek széles körének bevonásával egy-egy konkrét projekt, objektum létrehozása kapcsán. Erre a kérdéskörre transzponálva: akár egy-egy párt image-ének megformálása, kampányának kialakítása is felfogható ilyen hálózatképző objektumként. Akár ebben, akár az előbbi megközelítésekben: az ilyen irányú kutatások bizonyára színesíthetnék a hazai társadalomkutatási palettát.

HIVATKOZÁSOK

- Angelusz, R.–Tardos, R., 1999. A választói erőtér blokkosodása 1994–1998. In: *Magyarország Politikai Évkönyve 1999*.
- Knoke, D., 1990. *Political Networks: The Structural Perspective*. Cambridge University Press

- Knoke, D.–F. U. Pappi–J. Broadbent–Y. Tsujinaka, 1996. *Comparing Policy Networks: Labor Politics in the U.S., Germany and Japan*. Cambridge University Press
- Laumann, E. C.–F. U. Pappi, 1976. *Networks of Collective Action*. New York: Academic Press
- Némedi D., 1998. Megjegyzések Tardos Róbert „Szociológiai válaszkísérletek a mikro-makro problémára” című tanulmányához. *Szociológiai Szemle*, 2.

JEGYZETEK

- ¹ Mint hozzászólásomban részletesebben kifejtem: ha jól értelmeztem, Szoboszlai Györgynél bizonyos pontokon magam is jelentősebbnek vélem az agytrösztök, szakértői csoportok, háttérszervezetek választási szerepét. Körösi Andrásról képeket, mint a következőkben utalok rá, néhány értékelő megállapítást tekintve fogalmaznék másként.
- ² Meg kell jegyezni, a kapcsolati összefüggéseket, hálózati mintákat vizsgálva gyakran hajlamosak vagyunk a manifeszt elemekkel szemben a háttérbeli, látens, a formálissal szemben az informális mozzanatok előtérbe helyezésére. E hangsúlyeltolódás bizonyos jeleivel jelen tanulmányban is találkozhatunk. A kérdéskörben a fenti tényezők mellett alighanem maguknak a pártoknak a szervezeti felépítésére, rekrutációs és káderszelekciós mechanizmusaira is hasonló figyelmet érdemes fordítanunk. A pártcentrumok és perifériák (illetve a pártokat kívülről övező holdudvarok és tágabb támogatói körök) viszonyának szempontjából például korántsem mindegy, hogy a vezető szervek kiválasztódása valamilyen területi elv alapján, vagy erről lemondva, pusztán „politikai meritokratikus” elvek szem előtt tartásával megy végbe (ami tendenciájában a centrum erősebb lezárulását, a mobilítási csatornák nehezebb átjárhatóságát, s végső eredményében egy-egy párt szempontjából a potenciális bázis összeszűkülését eredményezheti).
- A hasonló jellegű kérdések során a politológia és a politikai szociológia határmezsgéjére tehető feladat lehet továbbá annak az igen érdekes, s a maga idején bizonyára sokakat elgondolkoztató kérdésnek a részletesebb körbejárása, amelyet a két rivális ellenzéki párt, az FKGP és a Fidesz esélyeinek összehasonlításakor Torgyán József, az ellentábor helyi szerveztségének hézagosságára utalva, a maga vasok módján egy interjúban valahogy így fogalmazott meg: „A Fidesz csak egy üzenetrögzítő párt”. Mielőtt a két párt választási szereplését összehasonlítva vonnánk le a konzekvenciákat, vegyük figyelembe, hogy a Fidesznek az MDF-fel való szövetkezése, legalábbis a választási kampány során, jelentősen tágtította a párt helyi szervezeti-mobilizációs lehetőségeit.
- ³ Ide kívánczik egy további – részben ugyancsak szervezeti vonatkozású – megjegyzés maguknak az agytrösztöknek a működéséről. Bizonyára másként fest a dolog kormánypárti és ellenzéki kontextus esetén. Az előző esetben a (korábbi) agytrösztök – legalábbis magyar viszonyok között – nagy valószínűséggel a kormányzati apparátusba integrálódnak, ami egyebek mellett kapcsolathálózati potenciáljukat sem hagyja érintetlenül. (A kontextus jelentősége egy-egy konkrét intézmény, agytröszt esetében közvetlenül is tetten érhető. Elég csak a cikkben több összefüggésben is említett Századvég Politikai Iskolára utalni: nyilván más volt a szerepe és a mozgásterre független intézményként négy-öt éve, más az 1998-at megelőző időszakban a Fidesz választási felkészülését segítő „agytrösztként”, és más jelenleg a kormányzati tevékenységet szolgáló háttérszervezetként – utóbbi váltás jelentőségére a tanulmány is utal).
- ⁴ Ezeket, az időbeli alakulást negyedévenként áttekintő összesített adatsorokat lásd Angelusz–Tardos, 1999.
- ⁵ A rendszeresen felvett vizsgálati adatok ilyen szempontból is értelmezhetőek voltak a választásokat megelőzően. Ha a Fidesz támogatói a többi ellenzéki pártra (főleg a kisgazdapártra) második opcióként általában nem is gondoltak zívésen, fordított irányban már más volt a helyzet – az elmúlt választási ciklus során már a kiegészítő szavazók is a Fideszt tüntették fel leggyakrabban ilyen minőségben. Úgy tűnik: kormányzati oldalon a blokkserű ellenzéki szavazást nem nagyon tartották valószínűnek.

